

Navezanost je dinamičen sistem

Zlatka Cugmas*
Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta Maribor, Maribor

Povzetek: Avtorica na osnovi pregleda novejšje znanstvene literature o razvoju navezanosti odgovori na naslednja vprašanja: katere so predpostavke teorije navezanosti o stabilnosti vzorcev navezanosti, kakšno stopnjo stabilnosti vzorcev navezanosti od obdobja dojenčka do odraslosti odkrivajo raziskave in kateri dejavniki pomembno vplivajo na (ne)stabilnost vzorcev navezanosti v času. Teorija navezanosti predpostavlja stabilnost v običajnih pogojih, a tudi spremembe, če pomembni življenjski dogodki vplivajo na občutljivost objektov navezanosti. Obstajajo neenotni rezultati glede odstotkov stabilnosti vzorcev navezanosti. Večja enotnost obstaja glede navezanosti v odraslosti kot v otroštvu. Rezultati so odvisni od velikosti in značilnosti vzorcev raziskave, uporabljenih merskih instrumentov, načinov obdelave podatkov itd. Avtorica zaključuje, da je navezanost dinamičen sistem, na katerega vplivajo pomembne življenjske spremembe (kognitivni razvoj otroka, zunanje varstvo, razveza staršev, različni stresni dogodki). Pri ugotavljanju vplivov stresnih dogodkov na posameznikovo kakovost navezanosti pa je treba upoštevati značilnosti temperamenta, vlogo drugih oseb ipd.

Ključne besede: navezanost, razvoj, starostne razlike, življenjski dogodki

Attachment is a dynamic system

Zlatka Cugmas
University of Maribor, Faculty of Education, Maribor, Slovenia

Abstract: On the basis of the study of recent scientific literature about the development of attachment, the author answers the following questions: which are the postulates the theory of attachment has about the stability of the patterns of attachment, what level of stability in the patterns of attachment from infancy to adulthood these studies illuminate and which factors significantly influence the (in)stability of the patterns of attachment in time. The theory of attachment assumes that normal circumstances elicit stability. Changes, however, can be the result of important life events influencing the sensitivity of the object of attachment. Agreement has not yet been reached regarding the percentage of stability in the patterns of attachment. There is more agreement regarding attachment in adulthood than that in childhood. The results depend on the size and characteristics of the sample, the measuring instruments, type of data analysis etc. The author concludes that attachment is a dynamic system influenced by significant changes in life (the cognitive development of the child, external care, parents' divorce, different stressful situations). As the influence of stressful events on the individual person's quality of attachment is examined, it is necessary to consider also his/her temperamental characteristics, role of other people in

---

*Naslov / address: izr. prof. dr. Zlatka Cugmas, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta Maribor, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenija, e-mail: zlatka.cugmas@siol.net

their lives, etc.

Key words: attachment behavior, development, age differences, life experiences

CC=2840

Vloga zgodnjih izkušenj

Vprašanje, kakšno vlogo imajo zgodnje izkušnje za kasnejši razvoj, je eno izmed osnovnih in zelo starih vprašanj razvojne psihologije (Hamilton, 2000; Waters, Hamilton in Weinfield, 2000a). Zanimivo je s teoretičnega in kliničnega vidika, saj pomembno definira povezanost razvojne psihologije s socialno, osebnostno in klinično psihologijo odrasle dobe. Danes je malo psihologov, ki menijo, da zgodnje izkušnje niso pomembne za nadaljnji razvoj, prav tako kot je malo tistih, ki bi se upali trditi, da so le-te porok za dolgoročne razvojne izide ali celo "cepivo" proti travmi, depresiji ipd. (Waters in dr., 2000a). Bowlby (1973, 1988; cit. po Waters, Weinfield in Hamilton, 2000c), ki je oblikoval teorijo navezanosti, je trdil, da lahko trditve te teorije pomembno vplivajo na klinično prakso. S konceptom navezanosti lahko vsaj delno razložimo izvore socialnega in emocionalnega obnašanja, kar potrjujejo tudi empirične raziskave (cit. po Lewis, Feiring in Rosenthal, 2000) povezanosti med vzorci navezanosti v obdobju dojenčka in kasnejšo socialno-emocionalno prilagojenostjo istih oseb. Vendar obstaja vprašanje, ali je navezanost v zgodnjem obdobju življenja prototip kasnejše navezanosti oz. kakšna je stabilnost vzorcev navezanosti v času.

Teorija navezanosti o stabilnosti vzorcev navezanosti

Bowlby (1973, 1980; cit. po Waters in dr., 2000c) v teoriji navezanosti navaja, da otrokove zgodnje izkušnje s primarnim skrbnikom vplivajo na pričakovanja in prepričanja (torej na notranje delovne modele), ki jih razvije o sebi, svetu in medosebnih odnosih. Če se starši do svojega dojenčka obnašajo in odzivajo občutljivo in odgovorno, bo razvil pričakovanja, da bodo starši zanj poskrbeli in se nanj odzvali, če bo to potrebno in ko bo to potrebno. Večina otrokovih zgodnjih interakcij s starši je nebesednih in telesnih (Greenberg, Speltz, DeKlyen in Endriga, 1991). Starši otroku zadovoljujejo telesne in čustvene potrebe (Howes in Matheson, 1992). Vsak delovni model, ki se oblikuje za specifičen objekt navezanosti, dopolnjuje reprezentacija sebe v odnosu do tega objekta. Če si otrok predstavlja mater kot koristno in skrbno, ima o sebi mnenje, da je kompetenten in vreden ljubezni. Otrokovi reprezentacijski modeli objektov navezanosti in sebe vsebujejo pričakovanja, kako se bodo druge osebe odzvale in delovale ter kako uspešen bo sam v odnosih s temi osebami (cit. po Cicchetti in Barnett, 1991).

Po teoriji navezanosti, od takrat, ko dojenček med drugo polovico prvega leta življenja nezavedno razvije notranje reprezentacije odnosov navezanosti, so le-te relativno stabilne v času in vodijo malčkovo obnašanje v novih situacijah (Belsky, Campbell, Cohn in Moore, 1996) neodvisno od drugih dejavnikov okolja (Bowlby, 1988; cit. po Lyons-Ruth, Alpern in Repacholi, 1993). Notranji reprezentacijski modeli, ki so povezani z otrokovo navezanostjo, organizirajo njegove izkušnje, kognicijo in čustva tako, da imajo neposredne ali posredne razvojne posledice za oblikovanje prihodnjih medosebnih odnosov (Sroufe in Fleeson, 1986, 1988; cit. po Cicchetti in Barnett, 1991) in vplivajo na oblikovanje kasnejših delovnih modelov (Main, 1990; cit. po Lewis in dr., 2000). Tako so na primer pričakovanja o obnašanju drugih lahko pod vplivom posameznikovih reprezentacij primarnih odnosov navezanosti. Reprezentacije navezanosti so osnova za otrokovo obnašanje v situacijah, ko objekti navezanosti, ki so "močnejši in pametnejši" niso prisotni, hkrati pa se zaradi njih otrok upira tistim izkušnjam v odnosih, ki ne nudijo opore in razočarajo (Waters in dr., 2000c).

Ena izmed trditev Bowlbyjeve teorije je, da se pričakovanja, povezana z navezanostjo, in notranji delovni modeli lahko spremenijo, če se spremeni koristnost in odzivnost objektov navezanosti. Teorija navezanosti torej domneva stabilnost v običajnih okoliščinah, a tudi spremembe, če negativni življenjski dogodki vplivajo na obnašanje staršev (Waters, Merrick, Treboux, Crowell in Albersheim, 2000).¹ Bowlby (1973, 1988; cit. po Waters in dr., 2000c; Crowell, Treboux in Waters, 2002) je poudarjal pomembnost realnih dogodkov (ne intrapsihičnih) in vsakdanjih izkušenj (nasprotno od travmatičnih) v osebnotnem razvoju posameznika in oblikovanju reprezentacij navezanosti, po čemer se razlikuje od psihoanalitikov.

Stabilnost vzorcev navezanosti

Prva raziskava stabilnosti vzorcev navezanosti (Waters, 1978; cit. po Belsky in dr., 1996), ugotovljenih v postopku *tuja situacija* (Ainsworth, Blehar, Waters in Wall, 1978), pri nerizični populaciji otrok kaže 96 % stabilnost od dvanajstih oz. osemnajstih mesecev do triindvajsetih mesecev starosti. Pri podobnem vzorcu otrok so Thompson, Lamb in Estes (1982; cit. po Belsky in dr., 1996) odkrili 53 % stabilnost. K. Lyon-Ruth, B. Repacholi, S. McLeod in E. Silva (1991) poročajo, da je skladnost med vzorcem navezanosti v obdobju od dvanajstih do osemnajstih mesecev (vključujoč vzorec D - *neorganiziranost / neorientiranost*) 60 % (glej opis postopka *tuja situacija* in vzorcev navezanosti v Cugmas, 1998), Vaughn, Egeland, Sroufe in Waters (1979; cit. po Lyon-Ruth in dr., 1991) pa ugotavljajo 62 %. V obsežni ameriški raziskavi (NICHD Early Child Care Research Network, 2001) so ugotovili, da je stabilnost navezanosti v dobi od 15 do 36 mesecev starosti zmerna; nekoliko višja je za vzorec navezanosti *varnost* kot za vzorca *izogibanje in upiranje/ambivalenca*. Ko so preučili stabilnost

---

¹ Z rabo poimenovanja starši mislim ne le na biološke starše, ampak tudi na rejnike, posvojitelje ipd.

vzorcev navezanosti v nerizični ameriški populaciji v petih neodvisnih raziskavah (Frodi, Grolnick in Bridges, 1985; Main in Weston, 1981; Owen, Easterbrooks, Chase-Lansdale in Goldberg, 1984; Thompson in dr., 1982; Waters, 1978; cit. po Belsky in dr., 1996) - upoštevali so velikost vzorcev udeležencev - so dobili vrednost 75 % za odnose med otrokom in materjo. Stabilnost otrokove navezanosti na očeta so ugotavljali v dveh raziskavah (Main in Weston, 1981; Owen in dr., 1984; cit. po Belsky in dr., 1996); povprečna vrednost stabilnosti je bila 67,5 %.

J. Belsky in dr. (1996) so preučili stabilnost vzorcev navezanosti na osnovi dveh večjih vzorcev otrok. Postopek *tuja situacija* (Ainsworth in dr., 1978) so izvedli pri dvanajstih in osemnajstih mesecih otrokove starosti za preučevanje navezanosti na mater in pri trinajstih in dvajsetih mesecih otrokove starosti za navezanost na očeta. Stabilnost ni bila pomembna niti pri analizi posameznih vzorcev navezanosti (*izogibanje, varnost, upiranje/ambivalenca*) niti pri analizi vzorcev *varnost in anksioznost* (ki nediferencirano vključuje izogibanje, upiranje oz. ambivalentnost; morebiti tudi neorientiranost/neorganiziranost). Rang stabilnosti je bil od 46 do 55 %. Odkrili so nekoliko nižjo stabilnost v diadah otrok - oče kot v diadah otrok - mati. Upoštevanje vzorca D - *neorganiziranost/ neorientiranost* - ni povečala stabilnosti, ampak jo je celo zmanjšala. Avtorji zaključujejo, da je bila v preteklih raziskavah ugotovljena stabilnost z nerizičnimi otroki precenjena; vzrok so ali premali vzorci ali ne dovolj popolne statistične obdelave podatkov. Prav tako je možno, da stabilnost ni bila precenjena, vendar se je v letih, kolikor jih je minilo od teh raziskav, nekaj bistveno spremenilo. Morda je na stabilnost vplivalo prav dejstvo, da je več mater zaposlenih zunaj doma ali da se je spremenila vloga očetov, ki se zdaj več vključujejo v nego in vzgojo otroka. Avtorji zaključujejo, da je danes norma za meritve kakovosti navezanosti s postopkom *tuja situacija* bolj nestabilnost kot stabilnost, hkrati pa dvomijo o zanesljivosti konstrukta navezanosti, ki ga merimo s tem postopkom.

Raziskave, v katerih so bili obravnavani otroci, ocenjeni kot rizični glede na razvoja, so pokazale nižje ocene stabilnosti (npr. Lamb, Thompson, Gardner in Charnov, 1985; cit. po Belsky in dr., 1996). Vzorec *neorganiziranost* kaže še posebej nizko stabilnost. Variacije v stabilnosti so v rangu od 30 do 67 % celo pri netipičnih vzorcih dojenčkov, ki živijo v nespodbudnem okolju (Barnett, Ganiban in Cicchetti, 1999; Lyons-Ruth, Repacholi, McLeod in Silva, 1991; Vondra, Dowdell Hommerding in Shaw, 1999; cit. po Crowell in dr., 2002). Vzorci navezanosti pri adolescentih in odraslih (vzorci temeljijo na podatkih, zbranih z intervjujem o navezanosti za odrasle - *Adult Attachment Interview, AAI*; George, Kaplan in Main, 1995; cit. po Lewis in dr., 2000) kažejo visoko stabilnost v kratkotrajnih test - retest študijah (Crowell in Treboux, 1995; Sagi, van IJendoorn, Scharf, Koren-Karie, Joels in Mayselless, 1994; cit. po Waters in dr., 2000a).

Aktualne reprezentacije navezanosti, ki temeljijo na avtobiografskih spominih, lahko kažejo, kaj se je dejansko zgodilo, ali pa so rekonstrukcija tega, kar se je zgodilo (Loftus, 1981; cit. po Lewis in dr., 2000). Kot menijo številni avtorji, *AAI* temelji na sposobnosti odraslega, da integrira specifične spomine v bolj splošno razumevanje

odnosov med otrokom in starši. Podatki o otrocih, adolescentih in odraslih kažejo, da avtobiografski spomini bolj kot to, da izražajo dejanske pretekle dogodke, pomenijo konstrukcijo, ki v veliki meri temelji na posameznikovih sedanjih okoliščinah (Henry, Moffitt, Caspi, Langley in Silva, 1994; Schneider in Bjorklund, 1998; Yarrow, Campbell in Burton, 1970; cit. po Lewis in dr., 2000; Ward in Carlson, 1995). Posamezniki poročajo o svojih spominih na dogodke, ki pa so konsistentni s sedanjimi reprezentacijami (Hamilton, 1981; Hastie, 1981; Loftus, Miller in Burns, 1978; Taylor in Crocker, 1981; cit. po Lewis in dr., 2000). Ko jih vprašamo o preteklosti, pogosto opisujejo sedanji položaj, okoliščine in prepričanja, da z njimi razložijo pretekle izkušnje.

D. Benoit in Parker (1994) sta ugotovila, da so pri odraslih materah iz srednjega oz. višjega srednjega družbenega razreda vzorci navezanosti, ugotovljeni na osnovi *AAI*, devetdesetodstotno stabilni v času dvanajstih mesecev, če upoštevamo tri vzorce navezanosti (*zavračanje*, *avtonomnost*, *preokupacija*; opis *AAI* in vzorcev navezanosti glej v Cugmas, 1998), oz. sedeminsedemdesetodstotno stabilni, če upoštevamo štiri vzorce navezanosti (poleg omenjenih še *nerешenost*). To kaže, da so delovni modeli navezanosti stabilni v odrasli dobi. Avtorja sta na osnovi vprašalnikov in intervjujev preverila tudi dejavnike, ki bi lahko vplivali na stabilnost vzorcev navezanosti (življenjske strese, socialno oporo, samospoštovanje, zadovoljstvo v zakonu v obdobju nosečnosti in 12 mesecev kasneje); nobeden izmed njih ni bil pomembno povezan s stabilnostjo vzorcev navezanosti pri odraslih. Kar 79 % sprememb v kakovosti navezanosti pri materah je bilo povezanih z vzorcem *nerешenost*. Raziskava je potrdila Bowlbyjevo tezo (1969/1982; cit. po Benoit in Parker, 1994), da so delovni modeli navezanosti stabilni v obdobju odraslosti.

J. Crowell in dr. (2002) so ugotavljali stabilnost vzorcev navezanosti, merjenih z *AAI*, v obdobju od treh mesecev pred poroko do osemnajstih mesecev po poroki. 78 % udeležencev je v tem času ohranilo vzorec navezanosti, kar se ujema z ugotovitvami drugih avtorjev (Bakermans-Kranenburg in van IJzendoorn, 1993; Benoit in Parker, 1994; Crowell in Treboux, 1991; Sagi in dr., 1994; cit. po Crowell in dr., 2002), da so vzorci navezanosti, ugotovljeni na osnovi *AAI*, stabilni. Varna navezanost ostane stabilna tudi, če se oseba poroči z osebo, ki ima anksiozen vzorec navezanosti. Anksiozni vzorci navezanosti so nekoliko manj stabilni. Manj se spreminjajo vzorci navezanosti pri osebah, za katere je značilen vzorec *zavračanje* (ti verjetno le omejeno sprejemajo informacije, relevantne za navezanost) kot pri preokupiranih osebah (tj. pri tistih, ki imajo večjo željo po diskusiji s partnerjem o preteklih izkušnjah navezanosti). V pozitivni smeri, to je od anksiozne do varne navezanosti, se je spremenil vzorec navezanosti predvsem pri osebah z višjo stopnjo izobrazbe, ki so živele po poroki ločeno od staršev. Rezultati kažejo, da sta izpostavljenost novim idejam, ljudem in odnosom kakor tudi telesna in psihična oddaljenost od staršev spodbudna dejavnika pri rekonceptualizaciji odnosov navezanosti. Torej raziskava potrjujejo tudi drugo trditev teorije navezanosti, da so reprezentacije navezanosti dovzetne za spremembe, če se spremenijo pomembne izkušnje glede medosebnih odnosov. Razvoj partnerstva v odraslosti je lahko osnova za take spremembe. V raziskavi avtorjev J. Crowell in dr. (2002) so udeleženci z

anksioznim vzorcem navezanosti imeli več težav v odnosih s partnerjem. Udeleženci z varno navezanostjo so poročali o višji stopnji intimnosti v odnosu do partnerja. Stabilen pa ni bil vzorec *nerешenost*. Osebe s tem vzorcem navezanosti so pokazale najvišjo stopnjo agresivnosti v odnosu do partnerja; višjo tiste, ki so imele izkušnjo z zlorabo, kot tiste, ki so imele izkušnjo izgube. Že Bowlby (cit. po Crowell in dr., 2002)² navaja, da je neobičajen dogodek, kot je npr. izguba objekta navezanosti, lahko uničujoč za sistem navezanosti, vendar pa je status *nerешenost* lahko le začasen. Kot navajata M. Main in Goldwyn (1994; cit. po Crowell in dr., 2002), niti ne reprezentira organizacije navezanosti. Tudi pri dojenčkih, uvrščenih v kategorijo *neorganiziranost*, je stabilnost nizka. Vendar se osebe s kratkotrajnim statusom navezanosti *nerешenost* razlikujejo od tistih, ki imajo ta vzorec navezanosti stabilen. Slednje so ali bolj ranljive za stresne življenjske dogodke in bolj nestanovitne v odgovorih glede medosebnih odnosov ali ponavljajoče travmatične izkušnje vzdržujejo njihov nerazrešeni status ali gre za oboje hkrati. Takšne travmatične izkušnje povzročajo agresivnost v partnerstvu (in to ne glede na to, ali je oseba žrtev ali krivec), kar je še posebno očitno pri osebah, ki imajo izkušnje z zlorabo v otroštvu.

Obstajajo tudi raziskave, v katerih so avtorji ugotavljali stabilnost vzorcev navezanosti v daljšem časovnem obdobju. Nekateri avtorji niso odkrili, da bi imel tip navezanosti, merjen v postopku *tuja situacija* v približno prvem letu otrokove starosti, napovedno vrednost za navezanost v otroštvu (Belsky, Spritz in Crnic, 1996; Thompson in Lamb, 1983a, 1983b; cit. po Lewis in dr., 2000) in za reprezentacije navezanosti v adolescenci (Zimmerman in dr., 1997; cit. po Lewis in dr., 2000). C. Howes in C. Hamilton (1992) poročata, da je pomembna korelacija med kategorijami navezanosti, merjenimi v obdobju dojenčka in ponovno v predšolskem obdobju, $r = 0,45$. M. Main, Kaplan in J. Cassidy (1985; cit. po Goldberg, 1991) so odkrili korelacijo med varno navezanostjo na mater pri otrokovem prvem letu starosti in pri šestem letu starosti - $r = 0,76$; analogna korelacija za otrokovo navezanost na očeta pa je bila $r = 0,30$. Metaanalitične študije navezanosti (Fraley, 1999; cit. po NICHD, 2001) podpirajo tezo o stabilnosti od obdobja dojenčka do adolescence. Vendar je stabilnost kategorij *varnost - anksioznost* le zmerno visoka, tj. $r = 0,39$.

Sklenem lahko z ugotovitvijo, da rezultati stabilnosti vzorcev navezanosti niso povsem enotni; odvisni so od: velikosti in karakteristik obravnavanih vzorcev (otroci, ki glede razvoja sodijo v skupino rizičnih oz. nerizičnih); starosti udeležencev (otroci ali adolescenti oz. odrasli); uporabljenih instrumentov za merjenje kakovosti navezanosti (postopek *tuja situacija* ali *AAD*); načina obdelave podatkov; časa, ki je potekel med meritvama vzorcev navezanosti; od tega, ali merimo navezanost v odnosu do matere ali do očeta; od posameznih kategorij navezanosti (ali preučujemo stabilnost kategorije *varnost* ali kategorij *anksioznosti*) in drugih dejavnikov, ki jih podrobno obravnavam v nadaljnji predstavitvi predmeta raziskovanja.

---

² Avtorji ne navajajo letnice vira.

Vzroki za nestabilnost vzorcev navezanosti

Spremembe v navezanosti zaradi kognitivnega razvoja otroka

Koncept navezanosti vsebuje socialne (tj. socialne odnose), čustvene (vsak udeleženeec v odnosu razvije čustvene vezi z drugimi udeleženci), spoznavne (vsak udeleženeec oblikuje kognitivne sheme - delovne modele odnosov in njihovih udeležencev) in vedenjske komponente (z vedenjem udeleženci izražajo in vzdržujejo odnose). S tem ko se otrokove gibalne, govorne in socialne spretnosti razvijajo, se spremenijo naloge sistema navezanosti, in sicer otrok je sposoben daljše ločitve od staršev in večje oddaljenosti od njih. Pomembnejše postanejo kognitivne komponente, vzdrževanje bližine s skrbnikom pa postane manj pomembna naloga sistema navezanosti (Goldberg, 1991).

V starosti od dveh do petih let se dogajajo pomembne spremembe v otrokovih zmogljivostih, potrebah in nalogah v odnosu do funkcij navezanosti (Greenberg in Speltz, 1988; cit. po Greenberg in dr., 1991). Prav te spremembe vplivajo na vedenje staršev. V fazi diadne strukturalizacije (Bowlby, 1982; Marvin, 1977; cit. po Greenberg in dr., 1991) se uravnavajo potrebe in zadovoljitev staršev in otroka v smislu ločenih oseb. Odnos med otrokom in starši podpira proces skupnega govornega načrtovanja, ki močno zmanjša otrokovo anksioznost zaradi ločitve od staršev in poveča njegovo avtonomijo (Greenberg in dr., 1991).

Teti, D. M. Gelfand, Messinger in Isabella (1995) so ugotovili, da več predšolskih otrok izraža vzorca *ambivalenca* in *izogibanje*, manj pa vzorec *varnost*, kot dojenčkov oz. malčkov, in to neodvisno od materine depresivnosti. Crittenden (osebna komunikacija s Teti in dr., 1995) domneva, da ima nekaj otrok, ki v obdobju dojenčka ali malčka izražajo *varnost*, predispozicije za razvoj anksiozne navezanosti v predšolskem obdobju, ker se jim takrat poveča govorna in spoznavno-socialna kompetentnost, ki je potrebna, da vplivajo na starše in jih nadzirajo z namenom, da bi dosegli svoje cilje. Tudi Fagot (1993; cit. po Teti in dr. 1995) poroča o porastu anksiozne navezanosti v predšolskem obdobju. Vedenje nekaterih staršev je dovolj občutljivo za spodbujanje varne navezanosti pri otrocih, ko so le-ti še dojenčki oz. malčki, kasneje pa povzročijo razvoj strategij, ki so značilne za vzorec navezanosti *izogibanje*, ker so do otrok preveč vsiljivi ali jih zavračajo, oz. za druge anksiozne strategije navezanosti. Navezanost je dinamični sistem, na katerega vplivajo spremembe v otrokovem vzgojnem okolju.

Tudi Crittenden (2000; cit. po NICHD Early Child Care Research Network, 2001) navaja, da lahko na nestabilnost vzorcev navezanosti vpliva dozorevanje otroka. Nove spoznavne in govorne kompetence vplivajo na pojav novih, bolj kompleksnih organizacij navezanosti v predšolskem obdobju.

Vloga zunanjega varstva

Egeland in Hiester (1995; cit. po NICHD Early Child Care Research Network, 2001) na osnovi rezultatov svoje raziskave iz sedemdesetih let zaključujeta, da je razlog za to, da so nekateri otroci pri dvanajstih mesecih starosti varno navezani, v predšolskem obdobju pa izražajo anksiozno navezanost, morda ta, da imajo ti otroci izkušnje z nekonsistentno skrbjo, ki je posledica ponavljajočih separacij od objekta navezanosti.

Rezultati starejših raziskav (Belsky in Rovine, 1988; Clarke-Stewart, 1989; Lamb in Sternberg, 1990; cit. po NICHD Early Child Care Research Network, 2001) kažejo pomembno povezanost med zgodnjim zunanjim varstvom otroka, ki obsega v prvem letu otrokove starosti 20 ali več ur na teden rutinske oskrbe otroka s strani osebe, ki ni otrokova mati, in povečanjem anksiozne navezanosti (še posebno vzorca A - *izogibanje*) med 12 in 18 meseci otrokove starosti. Vendar študije, narejene v devetdesetih letih (Roggman, Langlois, Hubbs-Tait in Rieser-Danner, 1994; Symons, 1998; cit. po NICHD Early Child Care Research Network, 2001), niso uspele potrditi ugotovitev rezultatov starejših študij. V vzdolžni študiji z velikim vzorcem otrok - N = 1364 - (NICHD Early Child Care Research Network, 1997) so odkrili, da je nizka kakovost zunanjega varstva, tj. več kot 10 ur tega varstva na teden in več kot en otrok na skrbnika, povezano z naraščanjem anksiozne navezanosti pod pogojem nizke stopnje materine občutljivosti in odzivnosti. V drugem poročilu (NICHD Early Child Care Research Network, 1999) je zapisano, da je večje število ur, ki ga otrok preživi v zunanem varstvu, povezano z nižjo materino občutljivostjo v prvih treh letih otrokovega življenja. V naslednji podobni raziskavi (NICHD Early Child Care Research Network, 2001) so avtorji ugotavljali, v kolikšni meri vrtec vpliva na stabilnost oz. nestabilnost otrokove navezanosti v času od 15 do 36 mesecev otrokove starosti, če kontroliramo dejavnike, ki so povezani z materjo, družino in otrokom. Ugotovili so, da je občutljivost matere najmočnejši prediktor otrokove navezanosti pri treh letih starosti. Zunanje varstvo otroka ni imelo napovedne vrednosti za otrokovo navezanost. Odkrili so le eno izjemo, in sicer ob nizki občutljivosti matere, je večje število ur zunanjega varstva v tednu povečalo rizičnost za razvoj anksiozne, predvsem ambivalentne (C) navezanosti.

V literaturi lahko najdemo razlage tako za negativen kot pozitiven vpliv zunanjega varstva na spremembe v kakovosti navezanosti. Teoretske in empirične ugotovitve kažejo, da so matere otrok, uvrščenih v kategorijo *ambivalenca*, v primerjavi z materami otrok, uvrščenih v kategorijo *varnost*, manj konsistentno dostopne, odzivne in občutljive (Cassidy in Berlin, 1994). Dolgotrajno zunanje varstvo pa samo po sebi ne vpliva na pojav anksiozne navezanosti, ampak le v kombinaciji z materino manjšo občutljivostjo in odzivnostjo. Otroci, ki so deležni kakovostnega zunanjega varstva, tam razvijajo komunikacijske spretnosti, ki jim omogočajo učinkovitejše načrtovanje ločitve od matere, kar sodi med pomembne komponente varne navezanosti v predšolskih letih (Marvin, 1977; cit. po NICHD Early Child Care Research Network,

2001).

C. Howes in C. Hamilton (1992) poročata o pomembni stabilnosti navezanosti od obdobja dojenčka do predšolskega obdobja. Nestabilnost je bila povezana s številom ur, ki so jih otroci preživeli v zunanjem varstvu, še posebno pri tistih, ki so bili prvič deležni tega varstva po obdobju dojenčka. Otroci, ki so bili le za krajši čas deležni zunanjega varstva, so kazali večjo stabilnost vzorca navezanosti na mater kot otroci, ki so za poln čas vstopili v vrtec v obdobju, ko so bili še dojenčki, ali pri treh letih.

V nemški študiji dojenčkov (Rauh, Ziegenhain, Muller in Wijnroks, 2000, cit. po NICHD Early Child Care Research Network, 2001) so avtorji ugotovili, da je nenaden vstop v zunanje varstvo, ki traja dalj časa in ga ne spremlja sodelovanje matere, povezan s spremembo vzorca od varne navezanosti do anksiozne. Vsi otroci, ki so pokazali spremembo od anksiozne do varne navezanosti, so bili deležni postopnega vstopa v zunanje varstvo, in to ne glede na to, da je izražala njihova mati v obdobju, ko je otrok bil še dojenček, nizko stopnjo občutljivosti, kasneje pa višjo. Večina otrok, ki so ohranili varno navezanost, je imela občutljive matere in bila deležna blagega prehoda v zunanje varstvo. Otroci, ki so ohranili anksiozno navezanost, so imeli manj občutljive matere, izkušnje z zunanjim varstvom pa niso bile povezane z navezanostjo.

Razveza staršev vpliva na otrokovo navezanost

Obstaja razlaga, da je vzorec navezanosti stabilen v času v večji meri zaradi tega, ker je okolje relativno stabilno, in le v manjši meri zaradi stabilnosti posameznikovih karakteristik (Lamb, Thompson, Gardner in Charnov, 1985; cit. po Hamilton, 2000). Če se pomembno spreminja otrokovo okolje, lahko pričakujemo spremembe v kakovosti njegove navezanosti. Egeland in Farber (1984; cit. po Goldberg, 1991) poročata, da je bila večja verjetnost, da je bil pri otrokovi starosti 18 mesecev za odnose med otrokom in materjo značilen vzorec navezanosti *varnost*, če se je od otrokovih dvanajstih do osemnajstih mesecev starosti izboljšala kakovost materinega življenja, če pa se je leta poslabšala, je bila ocenjena stopnja varnosti pri drugem merjenju nižja.

Razveza staršev neposredno vpliva na nanje same, na otroke ter na čustvene in socialne izkušnje vseh članov družine (Lewis in dr., 2000). Povzroča razdor v družinskem življenju in ekonomsko stisko ter zmanjšuje koristnost staršev v skrbi za otroka. Otroci iz družin razvezanih staršev kažejo več socialnih, čustvenih in učnih problemov kot otroci iz družin nerazvezanih staršev (Allison in Furstenberg, 1989; Bray, 1988; Guidbaldi, 1988; Hetherington in Clingempeel, 1992; Hetherington, Cox in Cox, 1982; Zill, 1988; Zimiles in Lee, 1991; cit. po Lewis in dr., 2000). Verjetno ni toliko pomembno samo dejanje razveze staršev kot konflikti, ki pogojujejo razvezo. Rezultati raziskav (Amato in Keith, 1991; Jouriles, Bourg in Farris, 1991; cit. po El-Sheikh, Harger in Whitson, 2001) kažejo, da so konflikti med starši in sovražnost, ki spremlja razvezo, močneje povezani z otrokovim razvojem kot razveza sama po sebi. Fagot in Pears (1996; cit. po NICHD Early Child Care Research Network, 2001) sta

odkrila, da je sprememba od varne navezanosti pri osemnajstih mesecih otrokove starosti do anksiozne (C - *amivalenca*) navezanosti pri tridesetih mesecih povezana z razvezo staršev. Razveza staršev je povezana z večjo verjetnostjo, da bo šestnajstletni mladostnik anksiozno navezan na starše (Zimmerman in dr, 1997; cit. po Lewis in dr., 2000).

Lewis in dr. (2000) so ugotovili, da navezanost v prvem letu starosti ni povezana z navezanostjo pri osemnajstih letih starosti. Negativni spomini pri trinajstih letih niso bili povezani s tipom navezanosti v prvem letu starosti, bili pa so povezani z anksiozno navezanostjo pri osemnajstih letih starosti. Adolescenti iz družin razvezanih staršev so v večji meri izražali vzorec anksiozne navezanosti. V raziskavi je sodelovalo 84 udeležencev, od teh jih je 14 imelo izkušnje z razvezo staršev, od teh štirinajstih jih je 11 izražalo anksiozen vzorec navezanosti pri osemnajstih letih starosti. Za tiste, ki so izražali *varnost*, je bila večja verjetnost, da so bili iz družin nerazvezanih staršev. Trinajstletniki, ki so imeli negativne spomine, so bili v večji meri iz družin razvezanih staršev. Torej varna navezanost v prvem letu starosti ne pomeni, da ne bi mogel adolescent razviti anksiozne navezanosti, če so se njegovi starši razvezali. Sklepamo lahko, da so otroci ob razvezi staršev razvili nove reprezentacije navezanosti, neodvisne od reprezentacij, ki so se oblikovale v prvem letu starosti. Anksiozna navezanost v prvem letu starosti ni bila povezana z (ne)prilagojenostjo pri trinajstih in osemnajstih letih starosti, kot sta jo ocenila sam adolescent in mati. Pri osemnajstih letih je bila neprilagojenost pomembno povezana z anksiozno navezanostjo, merjeno v istem času. Neprilagojenost je bila pomembno povezana z razvezo staršev. Negativni spomini pri trinajstih letih so bili povezani z neprilagojenostjo pri isti starosti. Žal, avtorji niso preučili, v kakšnih pogojih je potekal akt razveze staršev. O številu konfliktov lahko sklepamo le na osnovi negativnih spominov udeležencev, ni pa podatka o dejanskih konfliktih pred razvezo staršev in po njej, niti o tem, koliko časa po razvezi staršev so bili zbrani podatki o spominih, navezanosti in socialno-emocionalni prilagojenosti udeležencev.

Kljub omenjenim omejitvam se ugotovitve opisane raziskave ujemajo z rezultati študij, ki kažejo, da so zakonski konflikti povezani z anksiozno navezanostjo otrok (Cox in Owen, 1993; Howes in Markman, 1989; Waters in dr. 1993; cit. po Lewis in dr., 2000). Razveza staršev je povezana z zmanjšano koristnostjo staršev, povečano negativno interakcijo med starši in otrokom, kar poveča verjetnost anksiozne navezanosti pri otroku.

Lewis in dr. (2000) navajajo, da konflikti med materjo in očetom, očetova (redkeje materina) zapustitev družine, prihod nadomestnih staršev in sorojencev lahko pomenijo za otroka travmatične izkušnje. Razveza staršev je dogodek in status. Status biti iz družine razvezanih staršev je kontinuiran v času (pomeni kontinuirano življenje samo z enim od staršev in občasne interakcije z drugim). Pri kateri otrokovi starosti sta se starša razvezala, se v raziskavi sploh ni pokazalo kot pomembno. Torej je razveza staršev v večji meri pomembna kot status in v manjši meri kot dogodek. Grych in Fincham (1990; cit. po Lewis in dr., 2000) trdita, da negativna čustva, povezana

z razvezo, in spremembe v družini, ki so posledica razveze, lahko vplivajo na otroka, da svoje otroštvo negativno oceni in da priključuje v spomin negativne izkušnje.

Gotovo pa bi bilo vredno raziskati tudi družine, za katere so značilni intenzivni in pogosti konflikti med starši, a se le-ti ne razvežejo, bodisi zaradi tega, ker so prepričani, da je za otroke boljše, da ostanejo skupaj, bodisi zaradi denarnih težav. Obstajajo tudi primeri, da se starši sicer razvežejo, a še po razvezi živijo v istem stanovanju zaradi premoženjskih razlogov. Konflikti med starši kljub razvezi ne pojenjajo, ampak se lahko še stopnjujejo. Predvidevam, da se močnejše kot razveza staršev odražajo v kakovosti otrokove navezanosti konflikti staršev in njihova nesposobnost reorganizirati otrokovo okolje tako, da bi mu nudilo občutek varnosti. V omenjenih raziskavah so avtorji preučevali kakovost navezanosti v obdobju mladostništva z intervjujem o navezanosti za odrasle - *AAI*, ki ne diferencira udeleženčevega odnosa posebej do matere in do očeta. Predvidevam, da so nekateri mladostniki sposobni diferencirati svoj odnos do njiju, morda v odvisnosti od njihove zasnave razlogov za razvezo in vedenj staršev pred razvezo, med njo in po njej.

Spremembe navezanosti zaradi pogostih stresnih življenjskih dogodkov

Waters in dr. (2000c) so pri istih osebah izvedli postopek *tuja situacija* pri dvanajstih mesecih starosti, *AAI* pa dvajset let kasneje. 72 % posameznikov je izrazilo isti vzorec navezanosti (*varnost* ali *anksioznost*) ob koncu prvega leta starosti in v zgodnji odrasli dobi oz. 64 % isti vzorec, če upoštevamo še vzorce *izogibanje*, *upiranje* in *neorganiziranost*, kar pomeni, da je 36 % udeležencev spremenilo vzorec navezanosti.

Negativni življenjski dogodki so bili pomembno povezani s spremembo vzorca navezanosti. Avtorji raziskave so kontrolirali naslednje dogodke: izgubo matere ali očeta, razvezo staršev, življenjsko nevarno bolezen enega od staršev ali otroka (sladkorna bolezen, rak, srčni napad), psihiatrične motnje staršev in telesno ali spolno zlorabo od člana družine. 45 % udeležencev, katerih matere so poročale o negativnih življenjskih dogodkih, je v obdobju od prvega leta starosti do zgodnje odraslosti spremenilo vzorec navezanosti. 22 % (če upoštevamo le vzorca *varnost* in *anksioznost*) oz. 28 % (če upoštevamo vse vzorce anksiozne navezanosti) jih je spremenilo vzorec navezanosti izmed tistih, katerih matere niso poročale o negativnih življenjskih dogodkih. Avtorji raziskave so ugotovili, da ni odvisno od varne oz. anksiozne navezanosti v prvem letu starosti, ali se bo vzorec navezanosti bolj ali manj spremenil, ampak je stabilnost navezanosti v večji meri odvisna od stresnih življenjskih dogodkov, ki jih posameznik doživi v obdobjih otroštva oz. mladostništva. V večini primerov se stresni življenjski dogodki povezujejo s spremembo od varne k anksiozni navezanosti, kar pa ni nujno. Avtorji raziskave poročajo o osebi, katere starši so se konsistentno obnašali občutljivo kljub njihovi dosmrtni bolezni. Pri tej osebi se je anksiozna navezanost spremenila v varno.

V raziskavi so sodelovali udeleženci iz srednjega družbenega razreda, ki so

doživeli relativno malo negativnih življenjskih dogodkov, povezanih z navezanostjo, socialna opora pa je verjetno večja. Ta lahko ublaži negativne življenjske dogodke in prispeva k večji stabilnosti navezanosti, enako kot pri rizičnih udeležencih konsistentno veliko življenjskih stresnih dogodkov podpira stabilnost anksiozne navezanosti.

Stabilnost navezanosti pri udeležencih, ki imajo izkušnje z alternativnimi družinskimi stili

Tudi življenje v nekonvencionalni družini lahko povzroča številne stresne dogodke za otroka. C. Hamilton (2000) je izvedla raziskavo, v kateri je sodelovalo 30 adolescentov. Problem raziskave je bil ugotoviti vlogo alternativnih družinskih stilov, ki jih označuje ali samska mati ali oče, skupina kot družina (ohlapna zveza otrok in odraslih, ki so si in si niso v sorodu; npr.: otrok živi z roditeljema, ki sta razvezana, in z njihovima partnerjema), verska skupina, izvenzakonska zveza, v primerjavi s konvencionalnimi dvoroditeljskimi družinami. Raziskovalci so pričakovali, da na stabilnost vzorcev navezanosti vplivajo motnje v odnosih otrok - starši zaradi ločitve ali izgube in družinski stresi, ki zmanjšajo sposobnost staršev, da bi občutljivo skrbeli za otroka. Ti dejavniki so bolj značilni za družine z nekonvencionalnim življenjskim stilom. V nekonvencionalnih družinah je tudi več denarnih težav (Garnier in Weisner, 1992; cit. po Waters in dr., 2000c), večja je uporaba drog, in to tudi pri otrocih. Rezultati raziskave (Weisner, 1986; cit. po Waters in dr., 2000c) kažejo, da med konvencionalnimi in nekonvencionalnimi družinami ni pomembnih razlik glede spoznavnih, telesnih in socioemocionalnih dosežkov otrok, lahko pa se nekatere razlike pojavijo ob otrokovem vstopu v šolo.

Rezultati raziskave so pokazali, da družinski življenjski stili niso bili pomembno povezani z vzorci navezanosti v obdobju dojenčka. Zastopanost različnih vzorcev navezanosti se je ujemala s severnoameriškimi normami (glej Bernstein, Zimmerman in Eiduson, 1981; cit. po Waters in dr., 2000c).

V primeru upoštevanja vzorcev *varnost* in *anksioznost* je 77 % adolescentov, starih od 17 do 19 let, izražalo isti vzorec navezanosti kot pri prvem letu starosti. Vzorci navezanosti v obdobju dojenčka so napovedovali vzorce navezanosti v adolescenci. Negativni življenjski dogodki so bili pomembno povezani s spremembami vzorcev navezanosti. Najpogostejša negativna življenjska dogodka obravnavanih udeležencev sta bila razveza staršev in zloraba. Vendar so ti dogodki predvsem vzdrževali anksiozno navezanost. Adolescenti s stabilno anksiozno navezanostjo so v večji meri imeli izkušnje z negativnimi življenjskimi dogodki. Glede vzorcev navezanosti v obdobju adolescence ni bilo pomembnih razlik med udeleženci, vzgojenimi v konvencionalni ali nekonvencionalni družini. Prav tako se ti udeleženci niso razlikovali po izkušnjah z negativnimi življenjskimi dogodki in po stabilnosti navezanosti od dojenčka do adolescence. Raziskava je pokazala, da je kakovost odnosov z materjo v obdobju dojenčka pomembno povezana z reprezentacijami navezanosti v adolescenci. Stabilnost

navezanosti ni značilna le za udeležence, ki izhajajo iz srednjega družbenega razreda in iz konvencionalnih družin, ampak se stabilnost navezanosti pojavlja tudi pri tistih iz nekonvencionalnih družin.

Stabilnost vzorcev navezanosti pri udeležencih iz družin z ekstremno neugodnimi razmerami

Ali se stabilnost navezanosti pojavlja tudi pri otrocih, ki živijo v ekstremno neugodnih družinah (nizek dohodek, mlade ali/in samske matere, nizka izobrazba staršev, neplanirana nosečnost), v katerih je veliko stresnih življenjskih dogodkov (razveza staršev, življenjsko ogrožujoča bolezen otroka ali staršev, resni problemi staršev zaradi uživanja drog ali alkohola, otrokova izkušnja s telesno ali spolno zlorabo, smrt enega od staršev ali drugega objekta navezanosti), pa je odkrivala študija avtorjev Weinfield, Sroufe in Egeland (2000; cit. po Waters in dr., 2000c). 91,2 % udeležencev je doživelo vsaj enega izmed omenjenih negativnih dogodkov.

Rezultati niso potrdili stabilnosti vzorcev navezanosti v obdobju med 12 meseci in 19 leti otrokove starosti. Veliko udeležencev je spremenilo kakovost navezanosti od varne do anksiozne. Tudi drugi avtorji (Egeland in Sroufe, 1981; Schneider-Rosen, Braunwald, Carlson in Cicchetti, 1985; cit. po Waters in dr., 2000c) odkrivajo, da obstaja večja verjetnost, da bodo doječki, ki so trpinčeni v svoji družini, spremenili vzorec navezanosti od varne do anksiozne kot netrpinčeni otroci. Materini življenjski stresi (kot so družinski konflikt, težave s sosedi, nestabilnost v bivalni situaciji, problemi, povezani z delom, zdravstveni problemi, težave z zakonom) niso bili pomembno povezani s stabilnostjo oz. s spremembami vzorcev navezanosti. Ena izmed možnih razlag je, da postanejo materini stresi manj pomembni kot njihovi lastni, ko otroci postanejo adolescenti. Za udeležence, ki so izražali anksiozno navezanost pri 12 oz. 18 mesecih in pri 19 letih, je bila pomembno večja verjetnost, da so imeli izkušnje trpinčenja (telesno in besedno trpinčenje, zavračanje, materina psihološka nekoristnost v obdobju otroštva udeleženca) kot tisti, ki so le pri 12 oz. 18 mesecih izražali anksiozno navezanost, v adolescenci pa so izražali varno navezanost. To kaže, da trpinčenje vzdržuje anksiozno navezanost od obdobja dojenčka do zgodnje odraslosti.

Udeleženci, ki so pri prvem letu starosti izražali vzorec navezanosti *varnost* in pri 19 letih *anksioznost*, so imeli pomembno več depresivnih mater kot udeleženci, ki so v obeh starostnih obdobjih izražali *varnost*. Možno je, da materina depresivnost vpliva na materino občutljivost in posledično na odnose, kar spremeni kakovost navezanosti pri otroku. Obstaja pa še druga možnost, in sicer da tretji, neraziskani dejavnik vpliva na materino depresivnost in na otrokovo spremembo vzorca navezanosti.

Pri 13 letih so živeli v družini z višjo kakovostjo funkcioniranja tisti udeleženci, ki so izražali pri prvem letu starosti anksiozno navezanost, pri 19 letih pa varno navezanost. Člani teh družin so boljše uravnotežili potrebe družine, posameznikov in nalog kot člani družine s slabim funkcioniranjem; svobodno so izražali svoja mnenja in

sodelovali pri izpolnjevanju različnih obveznosti. Večina udeležencev je pri 19 letih izražala anksiozno navezanost. Ker pri večini raziskovalnih vzorcev udeležencev iz srednjega družbenega razreda prevladuje vzorec navezanosti *avtonomnost* (Benoit in Parker, 1994; Das Eiden, Teti in Corns, 1995; Fonagy, Steele in Steele, 1991; cit. po Waters in dr., 2000c), lahko sklepamo, da so na rezultate predstavljene raziskave vplivali številni stresni življenjski dogodki. Predstavljene raziskave kažejo, da je vzorec navezanosti lahko stabilen v času od dojenčka do zgodnje odrasle dobe in da so spremembe navezanosti povezane s pomembnimi spremembami v družinskem okolju. Udeleženci, ki so sodelovali v raziskavah, so se razlikovali po pogostosti doživljanja stresnih življenjskih dogodkov. Pokazalo se je, da je navezanost dinamični sistem (Waters in dr., 2000c).

Zgodnje izkušnje lahko imajo dolgoročne posledice v socialnem razvoju, še posebno, če družinski vplivi in vplivi okolja delujejo kontinuirano, da vzdržujejo težave v zgodnjem obdobju (Sameroff in Chandler, 1975; Waters, Kondo-Ikemura, Posada in Richters, 1991; cit. po Waters in dr., 2000c). Pomembno vlogo ima tudi otrokov temperament v stabilnosti in spremembah navezanosti; vpliva na odzivnost otroka na negativne življenjske dogodke in na neobčutljivost ter spremenjene vzorce skrbi za otroka. Pričakujemo lahko, da bodo temperamentno težavni otroci, za katere je značilno, da se slabo prilagajajo novim situacijam, na frustracije reagirajo z razdražljivostjo, so pogosto nerazpoloženi ipd. (glej Papalia in Olds, 1995), ob različnih stresnih življenjskih dogodkih prej spremenili vzorec navezanosti v smeri od varne navezanosti k anksiozni kot lahko vzgojljivi otroci, ki se pozitivno odzivajo na novosti in spremembe, se hitro prilagajajo in so večinoma dobro razpoloženi. Tudi starši so težje občutljivi do otrok, ki jih spremembe navad in okolja močno vznemirijo (Calkins in Fox, 1992).

Zaključek

Bowlby (1982; cit. po Hamilton, 2000) je predpostavljal, da je stabilnost navezanosti v času primarno pogojena z notranjimi delovnimi modeli sebe in drugih, ki se oblikujejo že v obdobju dojenčka in malčka. Vendar, kot navajajo drugi avtorji (Waters, Kondo-Ikemura, Posada in Richters, 1991; cit. po Waters in dr., 2000c), so procesi, ki lahko podpirajo stabilnost navezanosti, številni, in sicer: 1. stabilnost obnašanja objekta navezanosti v času; 2. tendenca vztrajanja zgodnjih kognitivnih struktur, 3. relativno nizka intenzivnost in pogostost z navezanostjo povezanih stresnih življenjskih dogodkov v vzorcu iz srednjega družbenega razreda, 4. vpliv posameznikov na okolje in 5. vpliv stabiliziranja osebnostnih lastnosti.

Tudi spremembe vzorcev navezanosti zahtevajo razlago. Študije kažejo, da so z navezanostjo povezani življenjski dogodki povezani s spremembami, ni pa impliciran noben specifični proces ali model. Negativni dogodki lahko vplivajo na varnost navezanosti na več načinov. Z vidika teorije navezanosti, se delovni modeli spremenijo

kot odgovor na aktualne spremembe v koristnosti in odzivnosti skrbnika. Npr. zakonski problemi lahko povzročajo posebno razpoloženje ali kognitivne zahteve, ki vplivajo na odzivnost staršev. Ni pa nujno, da negativni dogodki vplivajo na občutljivost objektov navezanosti. Negativni dogodki lahko spremenijo tudi otrokova pričakovanja glede njihove koristnosti in odzivnosti. Če npr. eden od staršev postane kronično bolan, otrok meni, da je zato manj koristen. Rezentacije navezanosti se spremenijo, še preden se spremenita občutljivost in odzivnost objekta navezanosti ali celo, ne da bi se spremenila občutljivost in odzivnost objekta navezanosti. Tudi zakonske težave lahko imajo iste vplive (Cummings in Davies, 1996; cit. po Waters in dr., 2000c). Menim, da je pomembno preučiti procese, na katerih temeljijo stabilnost in spremembe v navezanosti, ter v kolikšni meri lahko tovrstne spremembe pojasnimo s spremembami v občutljivosti objektov navezanosti, z njihovo nesposobnostjo prilagajanja razvijajočemu se otroku oz. s spremembami v otrokovih pričakovanjih glede medosebnih odnosov. Prav bi bilo preveriti stabilnost tudi od adolescence do odrasle dobe (Waters in dr., 2000c).

Hipotezo, da na stabilnost oz. spreminjanje vzorcev navezanosti bolj kot spremembe v družinskih okoliščinah vplivajo spremembe v občutljivosti in odzivnosti objektov navezanosti, potrjujejo tudi študije, ki kažejo, da zgodnja navezanost ne napoveduje kasnejšega vedenja, če z intervencijami povzročimo spremembe kakovosti starševske skrbnosti (profesionalci nudijo staršem model in nasvete za pozitivno interakcijo z otrokom; glej Lyons-Ruth, Connell, Grunebaum in Botein, 1990; Papalia in Olds, 1995; Sroufe, Cooper in DeHart, 1996). Prav tako varna navezanost ne napoveduje bolj pozitivnega psihosocialnega funkcioniranja, če se mati začne obnašati vsiljivo in neobčutljivo (Erickson, Sroufe in Egeland, 1985). Varnost navezanosti se je pomembno zmanjšala pri predšolskih prvorojencih (Teti, Sakin, Kucera, Corns in Das Eiden, 1996; cit. po Thompson, 2000) po rojstvu sorojenca, vendar to se je najbolj dramatično zgodilo pri otrocih, ki so imeli matere z višje izraženo depresivnostjo, anksioznostjo in sovražnostjo. Varna navezanost prvorojencev je bila pogojena tudi z materinim razumevanjem z zakonskim partnerjem in čustveno vpletenostjo s prvorojencem. Nimajo pa vse družinske spremembe enakega vpliva na navezanost. Nekatere spremembe (rojstvo sorojenca, pomembne spremembe v zakonski harmoniji, smrt enega od staršev ali dolgotrajna bolezen ipd.) obsežno in vsestransko vplivajo na družinske člane, saj zahtevajo ponovno vzpostavljanje vzorcev družinskih odnosov. Te spremembe imajo večji vpliv tudi na navezanost. Nasprotno pa spremembe, kot so: zaposlitev staršev, selitev družine in celo varstvo otroka zunaj doma, ne vplivajo nujno na odnose navezanosti, ker se lahko otrok in starši prilagodijo nanje znotraj konteksta ustaljenih pričakovanj o medosebnih odnosih. Družinske spremembe, relevantne za spremembe v navezanosti, nimajo samo posrednih vplivov, da bi vplivale na kakovost starševstva, ampak lahko imajo tudi neposreden vpliv na otroka. Npr., konflikti med zakoncema ne vplivajo samo preko zmanjšane občutljivosti staršev na kakovost otrokove navezanosti, ampak imajo tudi neposreden vpliv na kakovost otrokove

navezanosti, saj od njega zahtevajo obvladovanje in premagovanje novih zahtev - otrok se sooča z obnašanjem staršev, ki ga plaši (Owen in Cox, 1997; cit. po Thompson, 2000). V tem smislu je tudi otrokova temperamentna ranljivost ali prilagodljivost pomembna za razumevanje povezanosti med dogodki v družini in kakovostjo otrokove navezanosti (Thompson, 2000).

Ekologija zgodnjega razvoja se je pomembno spremenila v času, v katerem so raziskovalci preučevali stabilnost in spremembe v odnosih navezanosti med otrokom in njegovimi starši. Večjo pozornost je treba posvetiti multiplim odnosom navezanosti znotraj družine (odnosom z očetom) in zunaj družine (varstvo otroka). Morda bi tovrstna preučevanja boljše pojasnila, zakaj na nekatere otroke družinske spremembe vplivajo bolj kot na druge, ko govorimo o kakovosti navezanosti (Thompson, 2000). Malo je znanega o tem, v kolikšni meri so spremembe notranjih delovnih modelov povezane z različnimi vidiki otrokovega razmišljanja in sklepanja, kot so razvoj reprezentacij dogodkov (skript in shem dogodkov), epizodičnega spomina, avtobiografskega razumevanja, teorij uma, socialne kognicije ipd. (glej Bretherton in Munholland, 1999; Thompson, 1998; cit. po Thompson, 2000).

Zaključim lahko, da imajo zgodnje izkušnje gotovo pomemben vpliv na razvoj reprezentacij navezanosti, v kolikšni meri pa le-te ostanejo stabilne v času odraščanja, pa je odvisno od številnih neposrednih in posrednih vplivov pomembnih življenjskih dogodkov, povezanih z navezanostjo, karakteristik oseb, ki jih preučujemo, in drugih ekoloških vplivov (predvsem socialne opore, ki jo otroku nudijo druge pomembne osebe).

Literatura

- Ainsworth, M.D. S., Blehar, M.C., Waters, E. in Wall, S. (1978). *Patterns of attachment. A psychological study of the Strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Belsky, J., Campbell, S.B., Cohn, J.F. in Moore, G. (1996). Instability of infant-parent attachment security. *Developmental Psychology*, 32 (5), 921-924.
- Benoit, D. in Parker, K.C.H. (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development*, 65, 1444-1456.
- Calkins, S.D. in Fox, N.A. (1992). The relations among infant temperament, security of attachment, and behavioral inhibition at twenty-four months. *Child Development*, 63, 1456-1472.
- Cassidy, J. in Berlin, L. (1994). The insecure/ambivalent pattern of attachment: Theory and research. *Child Development*, 65, 971-981.
- Cicchetti, D. in Barnett, D. (1991). Attachment organization in maltreated preschoolers. *Development and Psychopathology*, 3, 397-411.
- Crowell, J.A., Treboux, D. in Waters, E. (2002). Stability of attachment representations: The transition to marriage. *Developmental Psychology*, 38 (4), 467-479.
- Cugmas, Z. (1998). *Bodi z menoj, mami. Razvoj otrokove navezanosti [Be with me, mum. Development of child's attachment]*. Ljubljana: Produktivnost, Center za

psihodiagnostična sredstva.

- El-Sheikh, M., Harger, J.A. in Whitson, S.M. (2001). Exposure to interparental conflict and children's adjustment and physical health: The moderating role of vagal tone. *Child Development*, 72, 1617-1636.
- Erickson, M.F., Sroufe, L.A. in Egeland, B. (1985). The relationship between quality of attachment and behavior problems in a high-risk sample. V I. Bretherton in E. Waters (ur.), Growing points in attachment theory and research. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-2, ser. št. 209).
- Goldberg, S. (1991). Recent developments in attachment theory and research. *Canadian Journal of Psychiatry*, 36, 393-400.
- Greenberg, M.T., Speltz, M.L., DeKlyen, M. in Endriga, M.C. (1991). Attachment security in preschoolers with and without externalizing behavior problems: A replication. *Development and Psychopathology*, 3, 413-430.
- Hamilton, C.E. (2000). Continuity and discontinuity of attachment from infancy through adolescence. *Child Development*, 71, 690-694.
- Howes, C. in Hamilton, C.E. (1992). Children's relationships with child care teachers: Stability and concordance with parental attachment. *Child Development*, 63, 867-878.
- Howes, C. in Matheson, C.C. (1992). Contextual constraints on the concordance of mother-child and teacher-child relationships. *New Directions for Child Development*, 57, 25-40.
- Lewis, M., Feiring, C. in Rosenthal, S. (2000). Attachment over time. *Child Development*, 71, 707-720.
- Lyons-Ruth, K., Alpern, L. in Repacholi, B. (1993). Disorganized infant attachment classification and maternal psychosocial problems as predictors of hostile-aggressive behavior in the preschool classroom. *Child Development*, 64, 572-585.
- Lyons-Ruth, K., Connell, D.B., Grunebaum, H.U. in Botein, S. (1990). Infants at social risk: Maternal depression and family support services as mediators of infant development and security of attachment. *Child Development*, 61, 85-98.
- Lyons-Ruth, K., Repacholi, B., McLeod, S. in Silva, E. (1991). Disorganized attachment behavior in infancy: Short-term stability, maternal and infant correlates and risk-related subtypes. *Development and Psychopathology*, 3, 377-396.
- NICHD Early Child Care Research Network (1997). The effects of infant child care on infant-mother attachment security: Results of the NICHD Study of Early Child Care. *Child Development*, 68, 860-879.
- NICHD Early Child Care Research Network (1999). Child-care and mother-child interaction in the first 3 years of life. *Developmental Psychology*, 35, 1399-1413.
- NICHD Early Child Care Research Network (2001). Child-care and family predictors of preschool attachment and stability from infancy. *Developmental Psychology*, 37, 847-862.
- Papalia, D.E. in Olds, S.W. (1995). *Human development*, 6th Ed. New York: McGraw-Hill.
- Sroufe, L.A.; Cooper, R.G. in DeHart, G.B. (1996). *Child development, its nature and course*, 3rd Ed. New York: McGraw-Hill.
- Teti, D.M., Gelfand, D.M., Messinger, D.S. in Isabella, R. (1995). Maternal depression and the quality of early attachment: An examination of infants, preschoolers, and their

- mothers. *Developmental Psychology*, 31, 364-376.
- Thompson, R.A. (2000). The legacy of early attachments. *Child Development*, 71, 145-152.
- Ward, M.J. in Carlson, E.A. (1995). Associations among adult attachment representations, maternal sensitivity, and infant-mother attachment in a sample of adolescent mothers. *Child Development*, 66, 69-79.
- Waters, E., Hamilton, C.E. in Weinfield, N.S. (2000a). The stability of attachment security from infancy to adolescence and early adulthood: General introduction. *Child Development*, 71, 678-683.
- Waters, E., Merrick, S., Treboux, D., Crowell, J. in Albersheim, L. (2000b). Attachment security in infancy and early adulthood: A twenty-year longitudinal study. *Child Development*, 71, 684-689.
- Waters, E., Weinfield, N.S. in Hamilton, C.E. (2000c). The stability of attachment security from infancy to adolescence and early adulthood: General discussion. *Child Development*, 71, 703-706.